

ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΦΕΝΔΟΝΗ-MENTZOY, Θεσσαλονίκη

Ο ΔΥΝΑΜΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ CHARLES S. PEIRCE

«Consider what effects that might conceivably have practical bearings, we conceive the object of our conception to have. Then, our conception of these effects is the whole of our conception of the object».

C. S. Peirce (5.402)

Ἡ πραγματιστικὴ θεωρία τοῦ C. S. Peirce ἀποτελεῖ τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς φιλοσοφίας του, ποὺ συζητήθηκε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον τομέα τοῦ πολὺπλευρου ἔργου του. Συνδέεται ἄμεσα τόσο μὲ μιὰ εὐρύτερη θεωρία τῆς σκέψης, ὅσο καὶ μὲ μιὰ θεωρία τῆς ἔρευνας, ὅπου κύριο ἀντικείμενο προβληματισμοῦ γιὰ τὸ φιλόσοφο εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστημονικῆς πράξης καὶ ἀλήθειας. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε λοιπὸν καλύτερα τὴ θεωρία τοῦ Πραγματισμοῦ τοῦ Peirce εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τὴ συνδέσουμε μὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς σκέψης του, ὄχι μόνον στὸ χῶρο τῆς λογικῆς καὶ ἐπιστημολογίας, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὸ χῶρο τῆς μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς, πράγμα ποὺ κάνει δύσκολη τὴν προσπάθεια γιὰ μιὰ ἐνοποιημένη παρουσίαση τῆς θεωρίας του. Γιατὶ ὁ Peirce διαθέτει ἓνα πολυσύνθετο καὶ διαρκῶς ἐξελισσόμενο πνεῦμα καὶ ταυτόχρονα μιὰ πολυδιάστατη παρουσία στὸ χῶρο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Εἶναι ἓνας θεωρητικὸς τῆς λογικῆς — μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες στὴν ἀνάπτυξη τῆς συμβολικῆς λογικῆς¹ — εἶναι ὅμως καὶ μεταφυσικὸς φιλόσοφος, θεωρητικὸς στοχαστής, ὅπως καὶ πειραματικὸς ἐπιστήμονας². Σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς τομεῖς θεωρητικῆς ἐνασχόλησης μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶχε μιὰ προσφορὰ ποὺ ἔφερνε ἓνα χαρακτήρα προδρομικότητας, ἔτσι

1. Ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ εἶδε τὶς δυνατότητες τῆς ἄλγεβρας τοῦ Boole, ἔγινε πρόδρομος τοῦ Wittgenstein σὲ πάρα πολλὰ σημεία τῆς θεωρίας του, καὶ ἔκανε πρωτότυπη ἐργασία στὴν περιοχὴ τῆς λογικῆς τῶν σχέσεων.

2. Ὁ ἴδιος ἔκανε ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴ φύση τοῦ φωτός. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν παρατηρήσεών του περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο του *Photometric Researches* (1878), τὸ μοναδικὸ ποὺ δημοσιεύθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του.

ώστε να γίνει με το έργο του ένας από τους προδρόμους της συμβολικής λογικής, της σημειωτικής, της «θεωρίας της τάσης» του Porreger, όπως και της θεωρίας της επιστημονικής μεθόδου. Αναγνωρίζεται, άλλωστε, σήμερα ο Peirce με το έργο του στο σύνολό του ως η μεγαλύτερη μορφή της Αμερικάνικης φιλοσοφίας, του μεγέθους ενός Leibniz ή ενός Kant³.

Η πολυεδρικότητα του έργου του οδήγησε πολλούς από τους μελετητές του να τονίσουν μία μόνο από τις πλευρές της φιλοσοφίας του. Έτσι ο J. Buchler⁴ τον αντιμετωπίζει ως θεωρητικό της λογικής και της μεθοδολογίας, ο Feibleman⁵ ως μεταφυσικό κυρίως φιλόσοφο, ο T. Goudge διακρίνει στο έργο του δύο βασικές και αντιτιθέμενες τάσεις, τη νατουραλιστική και την υπερβατολογική. Ο Ayer⁶ τονίζει περισσότερο την εμπειρική του πλευρά, ενώ ο Freeman⁷ θεωρεί ότι η αξία του έγκειται στο γεγονός ότι προσπάθησε να συνδυάσει τη μέθοδο του ορθολογισμού με αυτή του εμπειρισμού χωρίς ν' αφήσει να απορροφηθεί ή μία από την άλλη. Ο Smith⁸, τέλος, πιστεύει ότι ο Peirce ήταν πάνω απ' όλα ένας κοσμολογικός και οντολογικός στοχαστής, ο οποίος συνδύασε την επιστήμη ως μέθοδο και ως αποτέλεσμα με την έλλογη πράξη για να δώσει μία θεωρία της αλήθειας. Καμιά όμως από αυτές τις τάσεις δεν μπορούμε να πούμε ότι προβάλλεται από τον ίδιο τον Peirce εις βάρος όλων των άλλων. Αντίθετα εκείνο που τον κάνει αληθινό φιλόσοφο, όπως παρατηρεί ο Paul Weiss, «είναι ακριβώς το γεγονός ότι μπόρεσε να διακρίνει την πλούσια και πολυσύνθετη παρουσία της πραγματικότητας, όπου συνυπάρχουν το συγκεκριμένο με το άφηρημένο, το απλό με το σύνθετο, το χρονικό με το αιώνιο, το γενικό με το ειδικό, το απόλυτο με το σχετικό, το πιθανό με το βέβαιο, παράγοντες που αποτελούν τα στοιχεία μιας σφαιρικής και συνάμα περιεκτικής αλήθειας και πραγματικότητας, να δει ότι η φιλοσοφία δεν είναι μία μόνον άποψη, αλλά η μελέτη αυτού που αγκαλιάζει όλες τις απόψεις»⁹.

3. Βλ. σχετικά James K. Feibleman, *An Introduction to the Philosophy of Charles S. Peirce*, Cambridge, Massachusetts 1969 (1η έκδ. 1946), Εισαγωγή σ. XXI. Philip Wiener (ed.), *Charles S. Peirce: Selected Writings*, Εισαγωγή, σ. XVII. I. Lieub, *New Studies in the Philosophy of Charles S. Peirce*, «The Review of Metaphysics» 8 (1954), σελ. 291-320, σ. 251. R. Bernstein (ed.), *Perspectives on Peirce*, New Haven (Yale Univ. Press) 1965, Εισαγωγή σ. V.

4. Justus Buchler, *Charles Peirce's, Empiricism*, New York 1939.

5. James K. Feibleman, *ο.π.*

6. Ayer, *The Origins of Pragmatism*, *ο.π.*

7. Eugene Freeman, *The Categories of Charles Peirce*, London (Open Court) 1934.

8. Potter, *Charles S. Peirce, On Norms and Ideals*, *ο.π.*

9. Paul Weiss, *The Essence of Peirce's System*, «The Journal of Philosophy» 37(1940), σσ. 253-264, σ. 254.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὸν Πραγματισμό, εἶναι σαφές — παρόλον ὅτι ὀρισμένοι φιλόσοφοι προτιμοῦν νὰ τὸν δοῦν ἀπὸ μιὰ καθαρὰ θετικιστικὴ ἢ ἐμπειρικὴ σκοπιὰ¹⁰ — ὅτι ἡ θέση τοῦ Peirce ὡς πρὸς τὸν θετικισμό εἶναι καθαρὰ κριτικὴ, προχωρεῖ μάλιστα σὲ μιὰ ρεαλιστικὴ ἐρμηνεία τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας μὴ διστάζοντας νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ στὸ χῶρο τῆς μεταφυσικῆς¹¹. Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω στὴν προσέγγιση τοῦ Πραγματισμοῦ του, θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσει τὴ συμβολὴ τῆς λογικῆς μεθόδου, ἀλλὰ καὶ τῆς μεταφυσικῆς θεώρησης¹² στὴν προσπάθεια

10. Ὁ A. J. Ayer (*The Origins of Pragmatism*, ὁ.π. σ. 72) παρατηρεῖ ὅτι ἡ πραγματιστικὴ θεωρία τοῦ νοήματος τοῦ Peirce εἶναι μία πρακτικὴ θεωρία, ὅπου τὸ νόημα στὴν ἀνάλυση τῶν προτάσεων ἔχει τὴν ἐννοια τοῦ σκοποῦ.

11. Ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Peirce ἔχει ἓνα τριαδικὸ χαρακτήρα. Τόσο ἡ λογικὴ του ὅσο καὶ ἡ θεωρία τοῦ νοήματος καθὼς καὶ ἡ μεταφυσικὴ του ἐντάσσονται κάθε φορὰ σὲ τρεῖς βασικὲς κατηγορίες στὶς ὁποῖες ὁ Peirce ἀποδίδει τοὺς ὅρους, Πρωτότητα (Firstness), Δευτερότητα (Secondness) καὶ Τριτότητα (Thirdness). Ἐχοντας ὡς ἀφετηρία τὶς τρεῖς λογικὲς του κατηγορίες, περνάει κατόπιν στὴ θεωρία τῶν συμβόλων, ὅπου ἀντίστοιχα ὀρίζει τὸ Σημεῖο, Δείκτη, καὶ Σύμβολο καὶ φθάνει τέλος στὴ μεταφυσικὴ, ὅπου στὴν κατηγορία τῆς Πρωτότητας ἀντιστοιχεῖ ἡ ὄντολογικὴ κατηγορία τῆς «ἐν ἐνεργείᾳ» κατάστασης, καὶ στὴν κατηγορία τῆς Τριτότητας ἡ ὄντολογικὴ κατηγορία τοῦ νόμου. (Σχετικὰ μὲ τὶς τρεῖς ὄντολογικὲς κατηγορίες καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴ λογικὴ τοῦ Peirce βλ. Δήμητρα Σφενδόνη-Μέντζου, *Πιθανότητα καὶ Τυχαιὸ στὴ Φιλοσοφία τοῦ C. S. Peirce* (διδακτορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 78 κ. ἐξ.)

12. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ στάση τοῦ Peirce ἀπέναντι στὴ μεταφυσικὴ κυμαίνεται ἀνάμεσα στὴν ἐπιφυλακτικότητα καὶ τὴν ἀντιπάθεια ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ μιὰ ἐντονη διάθεση νὰ συμμετέχει στὴν ἀναζήτηση τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Thomas Goudge (*The Thought of C. S. Peirce*, ὁ.π.) ἡ μία στάση του ἐκφράζει τὸν νατουραλιστικὸ χαρακτήρα τῆς σκέψης του, ἐνῶ ἡ δεύτερη τὸν ὑπερβατολογικὸ, ποὺ συνυπάρχουν· ὁμως ὁ ὑπερβατολογικὸς χαρακτήρας τῆς σκέψης του ἀντιπροσωπεύεται στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου του, καὶ εἶναι ἐμφανέστερος—θὰ προσθέταμε ἐμεῖς—στὴν ὀψιμὴ φάση τῆς φιλοσοφίας του. Πράγματι στὸ ἄρθρο του, *What Pragmatism Is*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὰ 1905, ὁ Peirce λέει χαρακτηριστικὰ ὅτι τὸ πραγματιστικὸ ἀξίωμα συμβάλλει στὸ νὰ ἐπιστήσει τὴν προσοχή μας ὅτι «Almost every proposition of ontological metaphysics is either meaningless or gibberish — one word being defined by other words, without any real conception ever being reached — or else is downright absurd» (5.423). Τέτοιες προτάσεις δὲν ἀναφέρονται στὸ σύμπαν ἢ στὸ «ὄν ἢ ὄν». «Εἶναι πρωταρχικὰ καὶ κατὰ βάθος σκέψεις, ποὺ ἀναφέρονται σὲ λέξεις, καὶ σκέψεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ σκέψεις (5.294). Μὲ λίγα λόγια γιὰ ἓναν ἐπιστημονικὸ φιλόσοφο ἢ μεταφυσικὴ εἶναι μία περιοχὴ «the knowledge of which, like that of a sunken reef, serves chiefly to enable us to keep clear of it» (5.410). Ὑπάρχει ὥστόσο ἓνας σοβαρότατος λόγος γιὰ τὴν ἀδυναμία τῆς μεταφυσικῆς. Ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι ὅτι δὲν ἀσχολοῦνται μ' αὐτὴν οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι. Γιὰ τὸν ἀφηρημένο ὁμως χαρακτήρα τῆς δὲν μπορούμε νὰ τὴν κατηγοροῦμε, ἐφόσον στὸν ἴδιο, καὶ σὲ μεγαλύτερο βαθμό, τὰ μαθηματικὰ εἶναι μιὰ ἀφηρημένη ἐπιστήμη. Οὕτε ἀκόμη φταίει τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὸ μὴ-ὑποκείμενο σὲ παρατήρηση, ἐφόσον σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ πράγματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται καὶ οἱ εἰδικὲς ἐπιστῆμες

τοῦ φιλοσόφου νὰ οἰκοδομήσει τὴ δική του φιλοσοφία, ἔχοντας ὡς πρότυπο τὰ σύγχρονα ἐπιστημονικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα στὴ συνέχεια χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ δώσει τὴ δική του λογική, καὶ ὡς ἓνα σημεῖο, ὄντολογικὴ ἐρμηνεία.

Ποιὸ εἶναι ὁμῶς πιὸ συγκεκριμένα τὸ περιεχόμενο τοῦ Πραγματισμοῦ; Ἄμεσος στόχος του εἶναι ἡ διασάφηση τῶν ἐννοιῶν. Ἡ ἴδια ἡ θεωρία τοῦ Πραγματισμοῦ ἀποτελεῖ μᾶλλον μία μέθοδο, ἓναν κανόνα γιὰ νὰ φθάσουμε στὴν ἐννοιολογικὴ σαφήνεια καὶ τὸ πραγματικὸ νόημα «κάθε ἐννοίας, θεωρίας, πρότασης, λέξης ἢ ἄλλου σημείου»¹³, ὅρο ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἐπικοινωνία μεταξύ μας. Θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὁμῶς, πὼς ὁ Πραγματισμὸς αὐτὸς δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν συμβόλων· ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ εἶναι «ἀπλῶς ἡ ὀριοθέτηση μιᾶς μεθόδου προσδιορισμοῦ τοῦ νοήματος τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, τῶν ἐννοιῶν δηλαδὴ στὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ στραφεῖ ἡ νόηση» (5.8). Ἀποκλείονται συνεπῶς ὅροι ποὺ δηλώνουν ἀτομικὰ ἀντικείμενα ἢ πράξεις, ἀλλὰ κυρίως τὰ ὀνόματα ποὺ δηλώνουν αἰσθήματα, ἐφόσον ἔχουν χαρακτήρα ὑποκειμενικὸ

ἔχουμε μιὰ ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῆς ἄμεσης παρατήρησης. «We cannot see energy, nor the attraction of gravitation, nor the flying molecules of gases, nor the luminiferous ether, nor the forests of the carbonaceous era, nor the explosions in nerve-cells. It is only the premises of science, not its conclusions, which are directly observed» (6. 2). Κύρια πηγὴ τοῦ ὀπισθοδρομικοῦ χαρακτήρα τῆς μεταφυσικῆς εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Peirce, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κυριότεροι δάσκαλοί της ἦταν πάντα θεολόγοι, ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ ἐξετάσουν τὰ προβλήματα μὲ πνεῦμα ἐπιστημονικὸ (1.620). Στὰ χέρια τους ἡ μεταφυσικὴ ἔγινε «the most powerful of all causes of mental cesity» (5.499). Αὐτὸ ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ μεταφυσικὴ θὰ πρέπει νὰ παραμείνει γιὰ πάντα ἀντι-ἐπιστημονικὴ. Ὁ Πραγματισμὸς δὲν φθάνει μὲ κανέναν τρόπο σ' ἓνα τέτοιο συμπέρασμα. «So, instead of merely jeering at metaphysics, like other prope-positivists,... the pragmaticist extracts from it a precious essence, which will serve to give life and light to cosmology and physics» (5.423). Βλ. σχετικὰ T. Goudge ὁ.π. σσ. 212 κ.έ.

13. C. S. Peirce (5.6). Γιὰ τὸν Peirce τὰ σημεῖα ἀποτελοῦν τὴν εὐρύτερη κατηγορία τῶν μέσων ἐπικοινωνίας. Οἱ λέξεις, οἱ ἐννοιες καὶ ὀρισμένοι σταθεροὶ τύποι συμπεριφορᾶς εἶναι εἶδη συμβόλων. Μὲ τὴ θεωρία τοῦ νοήματος τῶν σημείων ὁ Peirce γίνεται πατέρας ὄχι μόνον τοῦ Πραγματισμοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς σύγχρονης ἀγγλο-σαξωνικῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας καὶ τοῦ νοήματος. Τὴν ἴδια ἀρχὴ προτείνει ὁ Wittgenstein γιὰ νὰ γιατρέψει τὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὶς ἀσθένειες τῆς γλώσσας. «Στὴν κοινὴ γλώσσα, παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος, συμβαίνει πολὺ συχνὰ ἡ ἴδια λέξη νὰ ὑποσημαίνει μὲ διαφορετικοὺς τρόπους — δηλαδὴ νὰ ἀνήκει σὲ διαφορετικὰ σύμβολα — ἢ δυὸ λέξεις, ποὺ ὑποσημαίνουν μὲ διαφορετικοὺς τρόπους, νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐπιπόλαια μὲ τὸν ἴδιο τρόπο στὴν πρόταση» (*Tractatus Logico-philosophicus*, 3.323 (Μετ. Θανάσης Κιτσόπουλος, Ἔκδ. Παπαζήση, 1978). «Ἔτσι δημιουργοῦνται εὐκολα οἱ πιὸ θεμελιώδεις συγχύσεις (ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι γεμάτη ἡ φιλοσοφία)» (3.324). Συνεπῶς, δηλώνει ὁ Wittgenstein, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Peirce, «Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ λογικὴ διασάφηση τῶν σκέψεων». «Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἰλιγγιαστικὲς προτάσεις, ἀλλὰ ἡ διασάφηση προτάσεων» (4.112).

καὶ μὴ ἐπιδεκτικὸ ἐπακριβοῦς προσδιορισμοῦ. Ἀποκλείονται, τέλος, τὰ μὴ περιγραφικὰ συστατικὰ μιᾶς πρότασης, ὅπως λ.χ. οἱ σύνδεσμοι (5.429).

Πρῶτο στάδιο τῆς μεθόδου τοῦ Πραγματισμοῦ εἶναι ἡ κριτικὴ ἀπόρριψη τῶν ἀπόψεων τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας καὶ πρὸ συγκεκριμένα τοῦ Καρτεσιανοῦ ὀρθολογισμοῦ¹⁴. Ἀντιτίθεται δηλαδὴ κατ' ἀρχὴν στὴ μέθοδο τῆς καθολικῆς ἀμφιβολίας, τὴν ὁποία θεωρεῖ μίς καθαρὰ ὑποκριτικὴ στάση, ἐφόσον δὲν ἀρχίζει κανεὶς ποτὲ συνειδητὰ ἀπὸ τῆ γενικῆ ἀμφιβολίας, ἀλλὰ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ ἔχει ὀρισμένες πεποιθήσεις ὡς ἀφετηρία. «Δὲν μπορούμε ν' ἀρχίσουμε, λέει ὁ φιλόσοφος στὸ ἄρθρο τοῦ *Some Consequences of Four Incapacities*, ἀπὸ τὴν καθολικὴ ἀμφιβολία. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ξεκινήσουμε μὲ ὅλες τὶς προκαταλήψεις ποὺ φέρνουμε μαζί μας, ὅταν εἰσαγόμεστε στὴ μελέτη τῆς φιλοσοφίας. Οἱ προκαταλήψεις αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ διαλυθοῦν μὲ ἓνα ἀξίωμα, διότι ὑπάρχουν πράγματα ποὺ δὲν περνάει ἀπὸ τὸ μυαλό μας ὅτι μ π ο ρ ο ῦ ν νὰ ἀμφισβητηθοῦν. Κατὰ συνέπεια αὐτὸς ὁ ἀρχικὸς σκεπτικισμὸς θὰ εἶναι ἀπλῶς μία αὐταπάτη (self-deception), καὶ ὄχι πραγματικὴ ἀμφιβολία» (5.265).

Μετὰ τὴν ὀριοθέτηση τῆς ἀφετηρίας τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ προχωρεῖ κατόπιν στὸ γνωσιοθεωρητικὸ Καρτεσιανὸ κριτήριον τῶν ἐμφυτῶν ἰδεῶν, ποὺ ἔχει ὡς προϋπόθεση τὸ πρότυπο τοῦ ἀτομικοῦ πνεύματος, ἑνὸς πνεύματος μὲ καθαρὰ θεωρητικὸ χαρακτήρα, ποὺ λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ἡ βασικὴ κριτικὴ τοῦ Peirce ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ στὸ κενό, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ τὰ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντα, ἀκόμη καὶ τὶς προοπτικὲς τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου. Ἡ θεωρία δηλαδὴ τοῦ νοήματος, ποὺ προβάλλεται μέσα ἀπὸ τὸν Πραγματισμὸ τοῦ Peirce, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπάντηση στὴν Καρτεσιανὴ θεωρία γιὰ τὴν ἐνόραση ὡς μέσο γιὰ τὴ σαφήνεια καὶ εὐκρίνεια τῶν ἰδεῶν¹⁵.

14. Τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας του γιὰ τὶς ἀδυναμίες τοῦ Καρτεσιανοῦ ὀρθολογισμοῦ τὴ συναντοῦμε στὰ ἐξῆς ἄρθρα: *Questions Concerning Certain Faculties Claimed for Man, Some consequences of Four Incapacities, Grounds of Validity of the Laws of Logic*.

15. «Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία του (Descartes), παρατηρεῖ ὁ Peirce, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἐκείνη ποὺ μᾶς ἐφοδιάζει μὲ τὶς θεμελιώδεις ἀλήθειες καὶ ἀποφασίζει τί εἶναι σύμφωνο μὲ τὸν ὀρθὸ λόγον. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως εἶναι προφανές, δὲν εἶναι ὅλες οἱ ἰδέες ἀληθινές, ἀναγκάσθηκε νὰ ὀρίσει ὡς πρῶτο ὅρο τοῦ 'ἀλάθητου' τὴ σαφήνεια τῶν ἰδεῶν. Δὲν πέρασε ὅμως ποτὲ ἀπὸ τὸ νοῦ του ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ μιὰν ἰδέα ποὺ φαί ν ε τ α ι σαφὴς καὶ σὲ μιὰν ἰδέα ποὺ πραγματικὰ εἶναι σαφὴς. Ἐφόσον εἶχε ἐμπιστοσύνη στὴν ἐνδοσκόπηση, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ γνώση τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, γιὰ ποιὸ λόγο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴ μαρτυρία της, ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο τοῦ πνεύματός μας; Βλέποντας ὅμως κατόπιν, ὅπως ὑποθέτω, ἀνθρώπους ποὺ ἐνῶ φαίνονταν ἄρκετὰ σαφεῖς καὶ βέβαιοι πρέσβευαν ἀντίθετες ἀπόψεις πάνω σὲ θεμελιώδεις ἀρχές, ὁδηγήθηκε στὴ

Παράλληλα αναπτύσσεται και μία θεωρία της πίστης (belief), που αντιτίθεται στην Καρτεσιανή θέση ότι ο ὀρθὸς λόγος λειτουργεῖ στὸ κενό¹⁶. Κύριος ἄξονας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πραγματισμοῦ τοῦ Peirce εἶναι ὁ ἐξῆς: ἡ σκέψη εἶναι συνυφασμένη μετὰ τὴν πίστη καὶ ἡ πίστη μετὰ τὴν δράση μέσω τῆς ἐννοίας τῆς συνήθειας. «Ὅπως ἓνα μουσικὸ κομμάτι, μπορεῖ νὰ γραφεῖ σὲ μέρη ποὺ τὸ καθένα τους ἔχει τὴ δική του μελωδία, μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο συνυπάρχουν διάφορα συστήματα σχέσεων διαδοχῆς τῶν ἰδίων αἰσθημάτων. Αὐτὰ τὰ διαφορετικὰ συστήματα διαδοχῆς διακρίνονται μεταξύ τους μετὰ βάση τὰ κίνητρα, τὶς ιδέες καὶ τὶς λειτουργίες τους. Ἡ σκέψη εἶναι μόνον ἓνα τέτοιο σύστημα, γιατί τὸ μοναδικὸ τῆς κίνητρο, ἰδέα καὶ λειτουργία, εἶναι νὰ δημιουργήσῃ τὴν πίστη¹⁷, καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ποὺ δὲν συνδέεται μετὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἀνήκει σὲ κάποιο ἄλλο σύστημα σχέσεων» (5.396)¹⁸. Καὶ στὴ συνέχεια, ἀναλύοντας τὴν ἐννοια τῆς πίστης, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ ἴδιος, παρατηρεῖ ὅτι «εἶναι τὸ ἡμιτελικὸ κλείσιμο μιᾶς μουσικῆς φράσης στὴ συμφωνία τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς» ποὺ ἔχει τρεῖς βασικὲς ιδιότητες: «Πρῶτον, εἶναι κάτι τοῦ ὁποῖου ἔχουμε ἄμεση ἐπίγνωση, δεύτερον, ἐφησυχάζει τὸ ἐρέθισμα τῆς ἀμφιβολίας καὶ τρίτον, συνεπάγεται τὴ δημιουργία μέσα στὴ φύση μας ἐνὸς κανόνα δράσης ἢ, μετὰ δύο λόγια, μιᾶς συνήθειας»¹⁹.

Ὁ πρῶτος χαρακτηρισμὸς ποὺ ἀποδίδει ὁ Peirce στὴν πίστη δὲν παρουν-

συνέχεια νὰ πεῖ ὅτι ἡ σαφήνεια τῶν ιδεῶν δὲν ἐπαρκεῖ· χρειάζεται ἀκόμη καὶ ἡ εὐκρίνεια. Μετὰ ἄλλα λόγια δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀσαφὲς γύρω ἀπὸ τὶς ιδέες» (5.391).

16. Γιὰ τὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖ ὁ Peirce πάνω στὴν Καρτεσιανὴ φιλοσοφία ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῶν ἐμφύτων ιδεῶν βλ. (5.388—391), (4.498), (5.416). «Μερικοὶ φιλόσοφοι φαντάσθηκαν, παρατηρεῖ ὁ Peirce, ὅτι γιὰ ν' ἀρχίσει κανεὶς τὴν ἐρευνα εἶναι ἀνάγκη ἀπλῶς νὰ διατυπώσῃ μιὰ ἐρώτηση γραπτὰ ἢ προφορικὰ... Ὡστόσο, τὸ νὰ διατυπώσουμε μιὰ πρόταση μετὰ τὴ μορφή ἐρώτησης δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἐρέθισμα γιὰ ὅποιαδήποτε ἀμφισβήτηση τῆς πίστης. Πρέπει νὰ ὑπάρχει μιὰ πραγματικὰ ζωντανὴ ἀμφιβολία καὶ χωρὶς αὐτὴν κάθε συζήτηση εἶναι μάταιη» (5.376). «Ἄς μὴν προσποιούμεστε» λοιπὸν «ὅτι ἀμφιβάλλουμε στὴ φιλοσοφία γιὰ ὅ,τι δὲν ἀμφιβάλλουμε πραγματικὰ μέσα στὴν καρδιά μας» (5.265).

17. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

18. Πρβλ. ἀκόμη «Ἡ ἐργοποιημένη σκέψη ἔχει ὡς μοναδικὸ δυνατὸ κίνητρο νὰ φέρῃ τὴ σκέψη στὴν κατάσταση τῆς ἡρεμίας καὶ ὅ,τιδήποτε δὲν ἀναφέρεται στὴν πίστη δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἴδιας τῆς σκέψης» (5.396).

19. C. S. Peirce (5.397). Πρβλ. ἀκόμη, «Ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ σοφίσματα δὲν διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο, ὅσο σκεφτόμαστε ὅτι ὁλόκληρη ἡ λειτουργία τῆς σκέψης συνίσταται στὴ δημιουργία συνηθειῶν δράσης, καὶ ὅτι καθετὶ ποὺ συνδέεται μετὰ τὴ σκέψη, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει σχέση μετὰ τὸ σκοπὸ τῆς ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ ἐπαύξηση καὶ ὄχι μέρος τῆς ἴδιας τῆς σκέψης» (5.400).

σιάζει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἐφόσον θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ καὶ σὲ ἄλλες συνειδησιακὲς καταστάσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πίστη²⁰. Ὁ δεύτερος συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἔρευνα, ἐφόσον ἡ ἀμφιβολία ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τῆς ἔρευνας ἐνῶ ἡ πίστη τὴν κατάληξή της (5.394). Στὸ ἄρθρο του *The Fixation of Belief*, τὸ πρῶτο μέρος τῆς σειρᾶς μὲ τὸν τίτλο *Illustrations of the Logic of Science*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ «Popular Science Monthly», στὰ 1877, ὁ Peirce ὀρίζει τέσσερις μεθόδους γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς πίστεως:

(α) Τὴ Μέθοδο τῆς Ἰσχυρογνωμοσύνης (Method of Tenacity) ποὺ ἀναφέρεται στὶς γνώσεις ποὺ ἀποκτῶνται μηχανικὰ στὴν παιδικὴ ἡλικία.

(β) Τὴ Μέθοδο τῆς Αὐθεντίας (Method of Authority) ποὺ ἀναφέρεται στὶς γνώμες ποὺ βασίζονται στὴν αὐθεντία.

(γ) Τὴν *a priori* μέθοδο ποὺ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν μέθοδος τῶν φιλοσόφων — ἡ κριτικὴ τοῦ ἐδῶ ἔχει ὡς κύριο ἀντικείμενό της τὴ θεωρία τοῦ Descartes — καὶ

(δ) Τὴ Μέθοδο τῆς Ἐπιστήμης (Method of Science), τὴ μοναδικὴ ποὺ ἐγκρίνει ὁ Peirce, διότι πιστεύει ὅτι εἶναι ἡ μόνη ποὺ διαθέτει ἓνα κοινὸ κριτήριον καὶ διέπεται ἀπὸ μία ἀνεξαρτησία ἐναντι τῶν ὑποκειμενικῶν ἀπόψεων ἢ τῶν φαντασιώσεων.

Ὁ τρίτος, τέλος, χαρακτηρισμὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔχει ιδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Πραγματισμοῦ τοῦ Peirce. Διότι στὸ σημεῖο αὐτὸ διαγράφεται ἡ οὐσιαστικὴ διαφοροποίησή του ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ φιλοσοφία ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῆς πίστεως. Ἡ πίστη ὑπερβαίνει ἐδῶ τὸ γνωστικὸ καὶ καθαρὰ θεωρητικὸ ἐπίπεδο, καὶ ὀρίζεται ὡς ἓνας κανόνας δράσης, συσχετιζομένη ταυτόχρονα μὲ μία ἄμεση προβολὴ στὸ μέλλον: «Ἡ οὐσία τῆς πίστεως εἶναι ἡ καθιέρωση μιᾶς συνήθειας²¹, καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς πίστεως διακρίνονται μεταξύ τους μὲ βάση τοὺς διαφορετικοὺς τρόπους δράσης ποὺ προκαλοῦν» (5.398). Ἡ ὑπαρξὴ τῆς πίστεως δὲν ἀποτελεῖ, λοιπόν, ἀπλῶς μιὰ θεωρητικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ συνεπάγεται, ἢ καλύτερα εἶναι ταυτόσημη, μὲ μιὰ ἐτοιμότητα γιὰ δράση²².

20. Βλ. σχετικὰ A. J. Ayer, *The Origins of Pragmatism*, ὁ.π. σ. 40 κ.έ., ὅπου γίνεται μία διεξοδικὴ ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τῶν τριῶν χαρακτηρισμῶν ποὺ ἀποδίδει ὁ Peirce στὴν ἔννοια τῆς πίστεως.

21. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

22. Ἡ σύνδεση τῆς πίστεως μὲ τὴ δράση ἢ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου δημιουργεῖ μία σειρὰ προβλημάτων. Κατὰ πόσο λ.χ. μπορούμε παρατηρώντας τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου νὰ βγάλουμε συμπέρασμα γιὰ τὶς πεποιθήσεις του, ἢ κατὰ πόσο μπορούμε νὰ ταυτίσουμε τὴν πίστη μὲ τὴν ἀλήθεια. Γιατί, ἐνῶ στὸν Descartes οἱ προτάσεις ἔχουν ἄμεση ἐνορατικὴ ἀποδεικτικότητα, ἀντίθετα στὸν Peirce οἱ πεποιθήσεις μας, ὅποιασδήποτε φύσης, εἶναι ὑποκείμενες σὲ πλάνη (fallible). Ὡστόσο, παρατηρεῖ ὁ Peirce ὅτι τὴ στιγμὴ κατὰ

Ἡ διπολική σχέση πού προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ ὁ Peirce ἀνάμεσα στὴ σκέψη καὶ τὴν πίστη ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ στὴ δράση ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸν ὁδηγεῖ στὴ διαμόρφωση τοῦ πραγματιστικοῦ ἀξιώματος ὅπως διατυπώνεται στὸ ἄρθρο τοῦ *How to Make our Ideas Clear*:

«Ἐξετάστε ποιά ἀποτελέσματα, πού θὰ μπορούσαν κατὰ τρόπο νοητὸ νὰ ἔχουν πρακτικὲς συνέπειες, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἔχει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐννοίας μας. Τότε ἡ ἐννοια πού ἔχουμε αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων, εἶναι ἡ συνολικὴ ἐννοια τοῦ ἀντικειμένου» (5.402).

Ἡ θέση αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τοῦ Πραγματισμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐμπνέονται ὅλοι οἱ ἄλλοι Πραγματιστές, ἀκόμη κι' ἂν δὲν τὴν χρησιμοποιοῦν πάντοτε μὲ τὴν ἴδια σημασία. Παρόλο ὅμως ὅτι ἀποβλέπει στὴ δημιουργία μιᾶς μεθόδου γιὰ νὰ κάνουμε σαφεῖς τὶς ιδέες μας, εἶναι, πιθανόν, κατὰ τρόπο εἰρωνικό, ἢ λιγότερο σαφὴς σύσταση στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ὅπως χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ Thayer. Πράγματι, οἱ ὅροι πού χρησιμοποιοῖ ὁ Peirce ἔχουν δεχθεῖ κατὰ καιροὺς διάφορες ἐρμηνεῖες, καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι ὅσες ἀπὸ τὶς ἐρμηνεῖες αὐτὲς ἔμειναν ἰδιαίτερα πιστὲς στὴ στενὴ σημασία τῶν λέξεων, δὲν μπορούν νὰ ἐνταχθοῦν στὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Peirce, ὅπως ἀναπτύχθηκε μάλιστα αὐτὴ κυρίως στὴν ὀψιμὴ φάση της.

Εἶναι προφανές, βέβαια, ὅτι στὸ παραπάνω πραγματιστικὸ ἀξίωμα ὅπως διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Peirce, τὸ νόημα μιᾶς ἐννοίας συνδέεται ἄμεσα μὲ τὶς πρακτικὲς τῆς συνέπειες. Μὲ τὸν ὅρο ἀποτελέσματα (effects) ὁ φιλόσοφος ἀναφέρεται στὴ «συμπεριφορὰ» τοῦ ἀντικειμένου, στὸν τρόπο πού θὰ ἀντιδράσῃ ὅταν συσχετισθεῖ μὲ ἄλλα ἀντικείμενα, καὶ κυρίως ὅταν τὸ χειρισθοῦμε μὲ κάποιον καθορισμένο τρόπο, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε τὶς ιδιότητές του. Οἱ ιδιότητες, συνεπῶς, τῶν ἀντικειμένων δὲν ἀντιμετωπίζονται ὡς κάτι τὸ ἀδρανὲς πού ὑφίσταται κατὰ τρόπο ἀ-χρονικό, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἀποτέλεσμα ἀλληλοεπιδράσεων. Τὸ κλασικὸ παράδειγμα πού χρησιμοποιοῖ ὁ Peirce ἀναφέρεται στὴ χρῆση τοῦ ὅρου «σκληρό». Στὸ τρίτο μέρος τοῦ ἁρθροῦ τοῦ μὲ τὸν τίτλο, «*Μερικὲς ἐφαρμογὲς τοῦ πραγματιστικοῦ ἀξιώματος*» ὁ Peirce δίνει τὴν ἐξῆς ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, τί ἐννοοῦμε ὅταν ὀνομάζουμε ἓνα πράγμα σκληρό;

τὴν ὁποία ἔχει κάποιος μιὰ πεποίθηση, παρόλο πού ἡ ἴδια μπορεῖ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια, γιὰ τὸ ὑποκείμενο πού τὴν ἔχει ἐκείνη τὴ στιγμή ταυτίζεται μὲ τὴν ἀλήθεια, ὅποτε ἀναγκαστικὰ ὑπάρχει μιὰ διάσταση ἀνάμεσα στὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια καὶ σ' αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ ὑποκείμενο. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ προβλήματος βλ. A. J. Ayer, *The Origins of Pragmatism*, ὁ.π. σσ. 40 κ.έ.

23. Βλ. H. S. Thayer, *Pragmatism*, σσ. 441, στὸ D. J. O'Connor (ἐκδ.), *A Critical History of Western Philosophy*, London (Collier-MacMillan) 1968.

«Προφανῶς ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ γρατσουνισθεῖ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα ὑλικά. Ὁλόκληρη ἡ ἔννοια τῆς ιδιότητος αὐτῆς, ὅπως καὶ κάθε ἄλλης, ἐγκτεται στὰ δυνατὰ ἀποτελέσματα. Δὲν ὑπάρχει καμία ἀπολύτως διαφορὰ ἀνάμεσα σ' ἓνα σκληρὸ καὶ σ' ἓνα μαλακὸ πράγμα, ἐφόσον δὲν ἐξεταστοῦν πειραματικά» (5.403).

Ὅταν φέρνουμε δηλαδὴ στὸ νοῦ μας τὴν ιδιότητα «σκληρὸς» πρέπει νὰ καταλάβουμε ὅτι τὸ νόημά της συνίσταται στὰ αἰσθητὰ ἀποτελέσματα ποὺ θὰ ἐμφανίσει τὸ σκληρὸ ἀντικείμενο. Ὁ ὅρος σκληρὸς σημαίνει τὸ πραγματικὸ γεγονὸς τοῦ γρατσουνίσματος, ὅταν ἐπιχειρήσουμε νὰ διαπιστώσουμε τὴν ιδιότητα αὐτή. Στὸ σημεῖο αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι διίσταται ἀπόλυτα ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος ποὺ προτείνει ὁ Peirce ἀπὸ τὴν ὀρθολογικὴ παράδοση. Γιατὶ δὲν ἀναφέρεται πλέον σ' ἓνα γενικὸ ὅρισμό τοῦ νοήματος ποὺ θὰ περιοριζόταν στὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μεταφέρει τὸ νόημα στὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐνεργειῶν ποὺ ἐνδέχεται νὰ κάνει τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο. Τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν θὰ τὸ βροῦμε μόνον ἂν φθάσουμε στὸ ἐμπειρικὸ τους περιεχόμενο.

Στὴν καθαρὰ ἐμπειρικοῦ ἢ πειραματικοῦ περιεχομένου ἔννοια τῶν «ἀποτελεσμάτων» στὸν παραπάνω ὅρισμό, ἔρχεται νὰ προστεθεῖ ὡς συμπληρωματικὴ ἡ ἔννοια τῶν πρακτικῶν συνεπειῶν (practical bearings), ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τὸ καθαρὰ ἐμπειρικὸ ἐπίπεδο. Διότι ἡ ὀλοκληρωμένη ἐρμηνεία τοῦ ὅρου προϋποθέτει τὴ θεωρία τοῦ Peirce γιὰ τὴν πίστη, ὅπου ἡ πίστη συνδέεται μὲ τὴ συνήθεια καὶ μέσω αὐτῆς μὲ τὴ δράση. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνεργοῦμε συνεπάγεται τὴν πίστη σὲ κάτι, καὶ ἡ πίστη αὐτὴ συνεπάγεται μὲ τὴ σειρά της ἐτοιμότητα πρὸς δράση. Συνεπῶς στὴ σαφὴ ἔννοια ἑνὸς πράγματος ὑπαισέρχονται δύο παράγοντες, τόσο τὰ αἰσθητὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀντικειμένου, ὅσο καὶ ἡ δική μας στάση ἢ συμπεριφορὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀντικείμενο.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας αὐτῆς προϋποθέτει τὴν ἀποδοχὴ τριῶν γενικῶν ἀρχῶν ποὺ ἀναφέρονται στὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν ἢ προτάσεων: (α) Τὸ νόημα μιᾶς πρότασης (ὅπως καὶ μιᾶς ἔννοιας) καθορίζεται ἀπὸ τὴ διατύπωσή του σὲ μιὰ ὑποθετικὴ πρόταση ποὺ ἀφορᾷ συνήθειες δράσης. (β) Συνεπῶς τὸ νόημα μιᾶς πρότασης βρίσκεται στὸν σκοπὸ τοῦ βεβαιοῦντος ὑποκειμένου. (γ) Τὸ νόημα μιᾶς πρότασης προβάλλεται στὸ μέλλον²⁴. Ἡ πρόταση λ.χ. «ὅταν τὰ μέταλλα θερμαίνονται διαστέλλονται», σημαίνει ὅτι εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ συμπεριφερθοῦμε μὲ ἓναν ὀρισμένο τρόπο, ὥστε,

24. Βλ. σχετικὰ T. Knight, *Charles Peirce*, New York 1965, σ. 57.

όταν θερμάνουμε τὸ μέταλλο, νὰ περιμένουμε τὴ διαστολὴ του ὡς ἀποτέλεσμα.

Συνεπῶς τὸ νόημα τοῦ ὅρου «πρακτικὸς» ἔχει ἓνα διττὸ χαρακτήρα, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Moore:²⁵ (α) Τὸ γνωστικὸ, ὁ ὁποῖος ἀναλύεται ὡς ἐξῆς: «Ἄν κάποιος προβεῖ σὲ μία πράξη τότε θὰ ἔχει κάποια αἰσθητηριακὴ ἀντίληψη», καὶ (β) τὸν προθετικὸ²⁶. Ὁ Peirce ὀνομάζει τὸν δεύτερο «νοητικὸ περιεχόμενο μὲ προθετικὸ χαρακτήρα»²⁷. Τὸ στοιχεῖο τοῦ σκοποῦ ἢ τῆς πρόθεσης εἶναι πολὺ βασικὸ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς θεωρίας τοῦ Πραγματισμοῦ τοῦ Peirce. Στὴν ὁψιμη φάση τῆς φιλοσοφίας του συναντοῦμε τοὺς δύο χαρακτήρες τοῦ νοήματος, τὸν γνωστικὸ καὶ τὸν «προθετικὸ» πάντα ἐνωμένους. Μόνον οἱ συνέπειες ποὺ ἔχουν προθετικὸ περιεχόμενο μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἔχουν ταυτόχρονα καὶ γνωστικὸ περιεχόμενο. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτῃ ὁ Πραγματισμὸς εἶναι μία μέθοδος ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀνακάλυψη τῶν συνεπειῶν ἐκείνων ποὺ μποροῦν νὰ ἔχουν κάποια ἐπίδραση πάνω στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Καὶ οἱ νοητὲς αὐτὲς συνέπειες συνιστοῦν τὸ νόημα τῆς ἐννοίας. «Μιὰ ἐ ν ν ο ι α, δηλαδή τὸ ἔλλογο νόημα²⁸ μιᾶς λέξης ἢ ἄλλης ἐκφρασης, ἔγκειται ἀποκλειστικὰ στὶς νοητὲς συνέπειες πάνω στὴ συμπεριφορά μας μέσα στὴ ζωὴ» (5.412). Συνεπῶς ἡ γνωστικὴ πλευρὰ εἶναι ἡ «προθετικὴ» πλευρά, ἐφόσον «Ὁ Πραγματισμὸς... προσπαθεῖ νὰ ὀρίσει τὸ ἔλλογο νόημα καὶ αὐτὸ τὸ βρίσκει στὶς συνέπειες μιᾶς λέξης ἢ πρότασης ποὺ ἐνέχουν τὴν ἐννοια τοῦ σκοποῦ» (5.428).

Γιὰ μιὰ βαθύτερη, λοιπόν, κατανόηση τοῦ περιεχομένου τοῦ Πραγματισμοῦ, θὰ πρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψη μας δύο βασικὰ στοιχεῖα ποὺ συνι-

25. E. Moore, *Metaphysics and Pragmatism in the Philosophy of C. S. Peirce* (ἀνέκδ. διδακτορικὴ διατριβή), University of Michigan 1950, σσ. 149 ἐπ.

26. Μὲ τὸν ὅρο 'προθετικὴ' ἀποδίδουμε τὸν ἀγγλικὸ ὅρο 'purposive', ὁ ὁποῖος δηλώνει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σκοποῦ μέσα στὴν ἐννοια τοῦ περιεχομένου ἢ τὴν ἄμεση σύνδεση τοῦ θεωρητικῆς φύσης περιεχομένου μὲ κάποιον στόχο πρὸς δράση.

27. Ὁ ὅρος ποὺ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ὁ Peirce εἶναι τὸ intellectual purport. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ ὅρου purport δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ἀπόλυτα μὲ μιὰ μόνο λέξη στὰ ἑλληνικά, διότι ἔχει δύο σημασίες, ἄλλοτε τοῦ περιεχομένου καὶ ἄλλοτε τοῦ σκοποῦ ποὺ εἶναι ἐξ ἴσου ἀπαραίτητες γιὰ τὴν πραγματιστικὴ ἀνάλυση τοῦ νοήματος τοῦ Peirce. Ἐδῶ πρόκειται, βέβαια, κατ' ἀρχὴν γιὰ τὸ περιεχόμενο ἢ τὸ νόημα ἐνὸς ὅρου γιὰ τὸ ὁποῖο ὅμως θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ φιλόσοφος τοὺς συνηθέστερους ὅρους content ἢ meaning, χρησιμοποιεῖ ὅμως τὸν ὅρο purport ποὺ ἔχει καὶ τὴ σημασία τοῦ σκοποῦ ἢ καὶ τῆς πρόθεσης γιὰ νὰ δηλώσῃ ἀκριβῶς ὅτι γιὰ τὸν Πραγματισμὸ τὸ νόημα ἢ τὸ περιεχόμενο ἐνὸς ὅρου συνδέεται ἄμεσα μὲ κάποιον σκοπὸ ἢ μὲ μιὰ προβολὴ στὸ μέλλον. Στὸ ἐξῆς θὰ χρησιμοποιοῦμε τοὺς ὅρους νόημα ἢ περιεχόμενο στὴ θέση τοῦ ὅρου purport μὲ τὴ σημασία ποὺ ἀναλύσαμε παραπάνω.

28. Ὁ ἀγγλικὸς ὅρος ποὺ δίνεται ἀπὸ τὸν Peirce εἶναι rational purport, ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ ὡς ἰσοδύναμο μὲ τὸ intellectual purport.

στούν τον δυναμικό χαρακτήρα της πραγματιστικής θεωρίας του νοήματος. Την έννοια του σκοπού, που είναι συνυφασμένη με το στοιχείο της άμεσης προβολής στο μέλλον και αποτελεί έτσι μια διαρκή υπέρβαση του παρόντος, όπως και την εξίσου ή ακόμη σημαντικότερη έννοια των «νοητών» αποτελεσμάτων, που συνιστά από τη μεριά της μια διαρκή υπέρβαση των ορίων της εμπειρικής ή ενεργητικής πραγματικότητας.

Αναφερόμενος ο Peirce στα 1906 (5.402 σημ. 3) στην πρώτη διατύπωση του Πραγματισμού του διευκρινίζει ότι αναφερόταν τότε στα νοητά πρακτικά αποτελέσματα, στα αποτελέσματα δηλαδή που έχουμε όχι άμεσα, αλλά που θα ήταν δυνατόν να έχουμε κάτω από όρισμένες συνθήκες. Πράγματι, στο άρθρο του *How to Make our Ideas Clear*, έγραφε τα εξής: «Φαίνεται, λοιπόν, πώς ο κανόνας για να επιτύχουμε τον τρίτο βαθμό σαφήνειας στην αντίληψη των ιδεών είναι ο εξής: «Consider what effects, that might conceivably²⁹ have practical bearings, we conceive the object of our conception to have. Then, our conception of these effects is the whole of our conception of the object». (5.402)³⁰. Το σχόλιο του ίδιου του φιλόσοφου στην παραπάνω διατύπωση, που ακολούθησε μετά από είκοσι-οκτώ χρόνια είναι εξαιρετικά διαφωτιστικό και αναιρεί μόνο του τις διάφορες θετικιστικές και νομιναλιστικές έρμηνειες που επιχειρήθηκε κατά καιρούς να δοθούν στη θέση αυτή του Peirce. Δικαιολογώντας το ότι χρησιμοποίησε πέντε φορές παράγωγα του *conceive*, ο φιλόσοφος παρατηρεί τα εξής: «Ήθελα κατ' αρχήν να δείξω ότι όταν μιλούσα για το νόημα δεν χρησιμοποιούσα τον όρο με καμία άλλη σημασία παρά μόνον με τη σημασία του νοητικού περιεχομένου, και κατά δεύτερο λόγο ήθελα ν' αποφύγω τον κίνδυνο να θεωρηθεί ότι προσπαθώ να έρμηνεύσω μία έννοια μέσα από αντιληπτικά δεδομένα, εικόνες, σχήματα, ή μέσα από ό,τιδήποτε άλλο εκτός από έννοιες. Δεν ήθελα, κατά συνέπεια, να πω ότι οί πράξεις που είναι πιο αυστηρά ατομικές από ό,τιδήποτε άλλο θα μπορούσαν να αποτελέσουν το περιεχόμενο ή την επαρκή έρμηνεία του συμβόλου μου»³¹. Το βάθος και η τεράστια σημασία με την οποία είναι φορτισμένη η χρήση

29. Η υπογράμμιση δική μας.

30. «Εξετάστε ποιά αποτελέσματα, που θα μπορούσαν με τρόπο νοητό να έχουν πρακτικές συνέπειες, αντιλαμβανόμαστε ότι έχει το αντικείμενο της έννοιάς μας. Τότε η έννοια που έχουμε των αποτελεσμάτων αυτών είναι ή συνολική μας έννοια του αντικειμένου» (5.402).

31. C. S. Peirce (5.402 σημ. 3). Πρβλ. ακόμη την εξής διατύπωση που δίνεται στα 1905. «In order to ascertain the meaning of an intellectual conception we should consider what practical consequences might conceivably result by necessity from the truth of that conception; and the sum of these consequences will constitute the entire meaning of the conception» (5.9).

τοῦ ὅρου «νοητὸς» (conceivable) ἀπὸ τὸν Peirce στὴ διατύπωση τοῦ πραγματιστικοῦ ἀξιώματος μπορεῖ νὰ γίνεи κατανοητὴ μόνον ἐφόσον συνδεθεῖ ἡ θεωρία του αὐτὴ μὲ ὀρισμένες βασικὲς θέσεις ποὺ ἰσχύουν σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς φιλοσοφίας του, ὅπως οἱ ἀκόλουθες: ἡ ἀποδοχὴ τῆς γενικότητας τοῦ νοήματος τῶν ἐννοιῶν σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀτομικότητα ποὺ πρεσβεύει ὁ θετικισμός, ἡ ἀποδοχὴ τῆς «ἐν δυνάμει» παράλληλα μὲ τὴν «ἐν ἐνεργείᾳ» κατάσταση τῶν πραγμάτων, ἡ υἱοθέτηση τοῦ σχολαστικοῦ ρεαλισμοῦ, ἡ ἄρνηση τοῦ Peirce νὰ ταυτίσει τὴ σκέψη μὲ τὴ δράση καὶ τέλος ἡ θεωρία του γιὰ τὴν ἀλήθεια.

Δέχεται κατ' ἀρχὴν ὁ Peirce ὅτι τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν δὲν μπορεῖ νὰ κλειστεῖ στὰ στενὰ πλαίσια τῶν ἀτομικῶν περιπτώσεων³², ἐφόσον ἡ ἐννοια ἀποτελεῖ τὸ γενικὸ πλαίσιο, τὸ ὁποῖο περιέχει τὴ δυνατότητα ἔνταξης τῶν φαινομένων ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη πραγματικὴ ὕπαρξη, ἀλλὰ ἐνδέχεται νὰ ἐμφανισθοῦν σ' ἓνα μελλοντικὸ χρόνο. Ἡ θέση αὐτὴ προϋποθέτει τὴν ἀποδοχὴ τῆς «δυνατότητας» (potentiality), ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἐκφράζει μία κατάσταση ποὺ τείνει νὰ πραγματοποιεῖ στὸ μέλλον χωρὶς νὰ ἔχει περάσει τὸ κατώφλι τῆς «ἐνεργητικῆς» πραγματικότητας (actuality). Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ γενικότητα δὲν φθάνει ποτὲ στὴν πραγματώσῃ της, ἀλλὰ ἀναφέρεται πάντοτε σ' ἓνα ἀπώτερο μέλλον. Ἡ ρεαλιστικὴ αὐτὴ τοποθέτηση ὡς πρὸς τὴ φύση τῆς «ἐν δυνάμει» κατάστασης — τόσο μὲ τὴ λογικὴ ὅσο καὶ μὲ τὴν ὄντολογικὴ της σημασία — εἶναι ἄμεσα συνυφασμένη μὲ τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς καθαρὰ ρεαλιστικῆς τοποθέτησης ποὺ ἀφορᾷ τὶς γενικὲς ἐννοιες, ὅπως καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσης³³. Αὐτὸ εἶναι σαφὲς στὴ θεωρία του γιὰ τὶς ιδιότητες τῶν σωμάτων, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν «δυνατότητες αἴσθησης» ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ὡς «δυνατότητες» ὅσο δὲν ὑπάρχουν «ἐν ἐνεργείᾳ».

32. «Ἡ καρδιὰ τοῦ πραγματιστικοῦ ἀξιώματος, παρατηρεῖ ὁ Paul Weiss (*The Essence of Peirce's System*, «The Journal of Philosophy» 32 (1940) σσ. 253-264) βρίσκεται στὴν ἐρμηνεία του γιὰ τὸ νόημα τῶν ἐννοιῶν, τὶς ὁποῖες θεωρεῖ ὅτι συνδέονται ὄχι μὲ τὸ ἀτομικὸ ἢ τὸ ὑπαρκτό, ἀλλὰ μὲ τὸ ἔλλογο καὶ τὸ γενικὸ» σ. 259. Πρβλ. ἀκόμη «If it is admitted that action wants an end, and that that end must be something of a general description, then the spirit of the maxim itself, which is that we must look to the upshot of our concepts in order rightly to apprehend them, would direct us toward something different from practical facts, namely to general ideas, as the true interpreters of our thought» (5.3). Πρβλ. ἀκόμη (5.402 σημ. 3). (5.503).

33. «Ἐὰν ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα, γράφει ὁ Peirce στὸ χειρόγραφό του μὲ τὸν τίτλο *The Logic of Mathematics*, ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὰ 1896, ἐὰν δηλαδὴ οἱ ιδιότητες τῶν σωμάτων ὑπῆρχαν μόνον «ἐν ἐνεργείᾳ» καὶ ὄχι «ἐν δυνάμει» — τότε τίποτε ἄλλο δὲν θὰ ἦταν ἀληθινὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς πράξεις. Οἱ νόμοι θὰ ἦταν δημιουργήματα τῆς φαντασίας» (1.422).

Ἐπανερχόμενος λοιπὸν στὰ 1905 στὴν ἐρμηνεία του γιὰ τὴ σκληρότητα τοῦ διαμαντιοῦ προβαίνει σὲ μία σαφέστατη ἀναδιαμόρφωση τῆς ἀρχικῆς του τοποθέτησης, ἡ ὁποία σφραγίζει συνάμα καὶ τὴν ἀναδιαμόρφωση τῆς Πραγματιστικῆς του θεωρίας. Στὸ ἄρθρο του *Issues of Pragmatism*, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «The Monist» στὰ 1905, ἐξετάζει τὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ἓνα κομμάτι διαμάντι δημιουργήθηκε πάνω στὸ μαξιλαράκι τοῦ κοσμηματοπώλη καὶ στὴ συνέχεια κάηκε πρὶν ὑποστεῖ ὁποιαδήποτε ἐξέταση, ὥστε νὰ διαπιστωθεῖ ἂν πράγματι εἶναι σκληρό. Ἐδῶ ἐπανέρχεται στὸ ἐρώτημα ποὺ εἶχε θέσει ἤδη στὰ 1878, ἂν μπορούμε δηλαδή στὴν περίπτωση αὐτὴ νὰ βεβαιώσουμε ὅτι τὸ διαμάντι εἶναι πραγματικὰ σκληρὸ χωρὶς νὰ τὸ ἔχουμε ὑποβάλει προηγουμένως σὲ κάποια ἐμπειρικὴ ἐξέταση. Ἡ ἀπάντησή του ὅμως τώρα διαφοροποιεῖται κατὰ ἓναν τρόπο οὐσιαστικόν. «Τὸ νὰ ποῦμε, παρατηρεῖ ὁ Peirce, ὅπως φαίνεται νὰ λέει τὸ ἄρθρο τοῦ Ἰανουαρίου 1878, ὅτι πρόκειται γιὰ μία ἀυθαίρετη χρῆση τῆς γλώσσας» ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπο ποὺ ἐπιλέγουμε γιὰ νὰ τακτοποιήσουμε τὶς σκέψεις μας, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀπόφασή μας νὰ ἀπορρίψουμε τὴν πραγματικότητα τῆς ιδιότητος αὐτῆς, ἐφόσον τὸ πραγματικὸ εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, σὲ ὁποιαδήποτε στιγμή» (5.457). Μποροῦμε ἀκόμη ἐδῶ νὰ προσθέσουμε τὸν ἀκόλουθο ὀρισμό, ποὺ συναντοῦμε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ «The Monist» στὰ 1905: «Τώρα λέω ὅτι τὸ πείραμα θὰ ἀποδείξει τὴ σκληρότητα τοῦ διαμαντιοῦ ὡς ἓνα θετικὸ γεγονὸς. Εἶναι δηλαδή πραγματικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι θὰ ἀντιστεκόταν στὴν πίεση, πράγμα ποὺ ἰσοδυναμεῖ μ' ἓναν ἀκραῖο σχολαστικὸ ρεαλισμό»³⁴.

Ἡ ρεαλιστικὴ αὐτὴ τοποθέτηση ὡς πρὸς τὴ φύση τῶν ἐννοιῶν ἀναφέρεται ταυτόχρονα καὶ στὴ φύση τῆς ἴδιας τῆς σκέψης. Θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Peirce, ἀντίθετα πρὸς τὸν James, συνδέει τὴ σκέψη ὄχι μὲ τὴ δράση ἀλλὰ μὲ τὴ νοητὴ δράση (conceived action). Στὴ σημείωση ποὺ προσθέτει στὰ 1906 στὸ ἄρθρο του *How to Make our Ideas Clear* παρατηρεῖ, «...δίχως ἀμφιβολία ὁ Πραγματισμὸς κάνει τὴ σκέψη νὰ ἀναφέρεται τελικὰ στὴ δράση, στὴ νοητὴ δράση. Ἀλλὰ ἀνάμεσα στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀποψῆς αὐτῆς καὶ τῆς ἀποψῆς εἶτε ὅτι ὁ Πραγματισμὸς

34. C. S. Peirce (8.208). Ὁ ἴδιος ὁ Peirce ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του «Ἀριστοτελικὸ τῆς σχολαστικῆς πτέρυγας ποὺ πλησιάζει στὸ Σκοτισμό, ἀλλὰ πηγαίνει πολὺ μακρύτερα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Σχολαστικοῦ ρεαλισμοῦ» (5.77 σημ. 2). Τὸ γενικὸ γιὰ τὸν Peirce δὲν εἶναι ἀπλῶς μία ἔννοια τοῦ νοῦ, ἀνταποκρινόμενη σὲ κάτι ποὺ ὑπάρχει ἀντικειμενικά. Οἱ γενικὲς ἔννοιες, ὅπως καὶ οἱ νόμοι τῆς φύσης, γίνονται ἓνα ἀπαραίτητο συστατικὸ τῆς πραγματικότητος (5.431). Βλ. σχετικὰ Δήμητρα Σφενδόνη-Μέντζου, *Πιθανότητα καὶ Τυχαῖο στὴ φιλοσοφία τοῦ C. S. Peirce*, ὁ.π. σσ. 103 ἐπ.

κάνει τὴ σκέψη, μὲ τὴ σημασία τοῦ περιεχομένου τῶν συμβόλων, νὰ συνίσταται σὲ ἀτομικὲς πράξεις, εἴτε ὅτι ὁ πραγματικὸς καὶ τελικὸς σκοπὸς τῆς σκέψης εἶναι ἡ δράση, ὑπάρχει ἀκριβῶς ἡ ἴδια διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς ἀκόλουθες δύο ἀπόψεις : ὅτι ἡ ζωντανὴ τέχνη τοῦ καλλιτέχνη ζωγράφου ἀναφέρεται στὸ μπογιάτισμα τοῦ καμβᾶ ἢ ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ εἶναι αὐτὸ τὸ μπογιάτισμα» (5.402 σημ. 3). Συνεπῶς ἡ δράση ποὺ συνδέεται μὲ τὴ σκέψη ὑπερβαίνει τὰ ὅρια μιᾶς ἀτομικότητας κλεισμένης σὲ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια, περνώντας στὸ χῶρο τῆς γενικότητας.

Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἀλήθειας ποὺ δίνεται ἀπὸ τὸν Peirce στὰ πλαίσια τοῦ Πραγματισμοῦ του. Ἡ ἀλήθεια δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν πίστη, οὔτε ἀκόμη μὲ τὴν ὑποκειμενικὴ ἱκανοποίηση τοῦ ἀτόμου. Ἀπαραίτητο συστατικὸ γιὰ τὸν ὅρισμό της εἶναι ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητας. Γιατὶ χωρὶς τὴν ἔννοια τῆς πραγματικότητας ὡς ἀντικειμενικοῦ αἰτίου τῆς σκέψης καὶ τῆς πίστεως δὲν νοεῖται ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια δὲν λαμβάνεται ὡς κάτι τὸ στατικὸ καὶ δοσμένο *a priori*, ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ συλλάβει τὸ ἀτομικὸ πνεῦμα μὰ ἓνα τρόπο ἐνορατικό. Ἀντίθετα, συνδέεται μὲ τὴν καθολικὴ κοινωνία τῶν ἐρευνητῶν³⁵ ποὺ τείνει νὰ συλλάβει τὴν ἀλήθεια μέσα ἀπὸ μιὰ συλλογικὴ προσπάθεια. Πεποίθησις τοῦ Peirce εἶναι ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης δὲν μπορεῖ νὰ συντελεσθεῖ παρὰ μόνον μὲ τὴ συνεργασία ἢ, ὅπως λέει, «τὸ ἀτομικὸ πνεῦμα δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἓνα βήμα χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων πνευμάτων» (2.220). Αὐτὸ εἶναι ἐμφανὲς στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, ὅπου οἱ πειραματικοὶ ἐπιστήμονες συμμετέχουν σὲ μιὰ εὐρεία προσπάθεια συνεργασίας, ὅπου κανένα θέμα δὲν θεωρεῖται λήξαν πρὶν ἀπαλειφθεῖ κάθε δυνατὴ ἀμφιβολία, ἢ πρὶν φθάσει ὅλο τὸ σῶμα τῶν ἐρευνητῶν σὲ μιὰ καθολικὰ ἀποδεκτὴ θέση (5.589)³⁶. Γιατὶ ἀλήθεια εἶναι τὸ ἔργο ὅχι ἐνὸς μεμονωμένου ἀτόμου, ἢ μιᾶς μόνον ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλὰ τὸ ἔργο τῆς μιᾶς γενιᾶς μετὰ τὴν ἄλλη καθὼς προχωροῦμε σ' ἓνα ἀπροσδιόριστο μέλλον.

Ὁ Peirce δίνει ἐδῶ μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα θεωρία, ὅπου παρομοιάζει τὴ δραστηριότητα τῆς σκέψης, ἡ ὁποία τείνει πρὸς τὴ σύλληψη

35. «Thus the very origin of the conception of reality shows that this conception essentially involves the notion of a COMMUNITY, without definite limits and capable of a definite increase of knowledge» (5.311). Βλ. ἀκόμη (5.354 κ.έ.). Ἀλήθεια, λέει ἀκόμη ὁ Peirce, εἶναι «That concordance of an abstract statement with the ideal limit towards which endless investigation would tend to bring scientific belief» (5.565). Ὁ Dewey θεωρεῖ τὸν ὅρισμό αὐτὸ τῆς ἀλήθειας ὡς ἓναν ἀπὸ τοὺς καλύτερος ποὺ ἔχουν ποτὲ δοθεῖ ἀπὸ λογικὴ ἄποψη. (*Logic: The Theory of Inquiry*, New York 1938, σ. 345).

36. Συνέπεια τῆς θέσης αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἐρευνα πρέπει νὰ γίνῃ ἐπιστημονικὴ ἂν θέλει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν νηπιακὴ τῆς κατάστασις. Βλ. σχετικὰ (1.620), (5.537), (5.265).

τῆς ἀλήθειας μὲ τὸν τρόπο ποὺ λειτουργεῖ τὸ πεπρωμένο. «Ἡ γνώμη ποὺ εἶναι μοιραῖο νὰ γίνει τελικὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ κάνουν ἔρευνα, εἶναι αὐτὸ ποὺ ἐννοοῦμε μὲ τὴν ἀλήθεια, καὶ τὸ ἀντικείμενο ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι τὸ πραγματικὸ» (5.408). Τὸ σύνολο τῶν ἐρευνητῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ δρόμο καὶ τὴ μέθοδο ποὺ ἔχει ἐπιλέξει ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς χωριστὰ τείνει, ὑπακούοντας σὲ μιὰ δύναμη ποὺ βρίσκειται ἔξω ἀπὸ τὶς δυνατότητές τους, σὲ ἓνα καὶ μοναδικὸ ἀποτέλεσμα. «Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ τῆς σκέψης ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ ὅχι ἐκεῖ ποὺ ἐπιθυμοῦμε, ἀλλὰ σ' ἓνα προκαθορισμένο τέρμα, μοιάζει μὲ τὸν τρόπο ποὺ λειτουργεῖ τὸ πεπρωμένο. Οὔτε ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἀρχικῆς ὀπτικῆς γωνίας, οὔτε ἡ ἐπιλογὴ ἄλλων δεδομένων γιὰ μελέτη, οὔτε καὶ κάποια φυσικὴ κλίση τοῦ νοῦ μποροῦν νὰ δώσουν τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν προδιαγεγραμμένη γνώμη. Αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλήθεια κλείνει μέσα της ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πραγματικότητας» (5.407)³⁷. Μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ διαγράφεται μ' ἓνα τρόπο ἀνάγλυφο ἡ ἀντίθεση τοῦ Peirce στὸ γενικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἡ ἐπιστήμη χρησιμοποιεῖται ὡς στήριγμα τοῦ ἀτομικισμοῦ, τοῦ ματεριαλισμοῦ, τῆς αἰσθησιοκρατίας, τοῦ φαινομενισμοῦ, ποὺ ὅλα μαζὶ ἀντιπροσωπεύουν γιὰ τὸν φιλόσοφο αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει μ' ἓνα ὄνομα νομιναλισμὸ³⁸. Φαίνεται ἀκόμη πόσο ξένος εἶναι πρὸς κάθε ρασιοναλιστικὸ καὶ μηχανιστικὸ κοσμο-εἶδωλο, ὅπου γιὰ τὴν ἀκριβὴ σύλληψη τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας ἀρκεῖ ἡ παρατήρηση τοῦ κόσμου στὸ σύνολό του. Εἰσάγει ἔτσι μία φαλλιμπιλιστικὴ³⁹ θεωρία γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ὅπου ἀπορρίπτεται τόσο ὁ ἀπριοριστικὸς χαρακτήρας, ὅσο καὶ ἡ ἀπόλυτη βεβαιότητα στὴ σύλληψή της⁴⁰. «Ἡ προσέγγιση, παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος, πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἰκοδομεῖται ἡ φιλοσοφία μας» (1.404), γιὰτὶ κάθε ἀνθρώπινη γνώση ἐμπεριέχει πάντοτε ἓνα στοιχεῖο ἀνακρίβειας. Ἡ παραδοχὴ τῆς ἀνακρίβειας καὶ τῆς μονομέρειας ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικὸ συστατικὸ τῆς ἀλήθειας, ἄποψη ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ πνεῦμα τῶν σύγχρονων φιλοσόφων γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικῆς

37. Βλ. ἀκόμη γιὰ τὸν ὅρισμό τῆς ἀλήθειας (5.311).

38. Ἡ κριτικὴ τοῦ Peirce γιὰ τὸν αἰσθησιοκρατικὸ, νομιναλιστικὸ καὶ ἐμπειρικὸ χαρακτήρα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Mach περιέχεται στὴ βιβλιοκρισίᾳ τοῦ Peirce γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Mach, *The Science of Mechanics*, στὸ περιοδικὸ «The Nation» 57 (1893).

39. «Φαλλιμπιλισμὸς» (fallibilism) εἶναι ἡ θεωρία ποὺ πρεσβεύει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ ἀπόλυτα βέβαιη ἐμπειρικὴ γνώση, διότι οἱ προτάσεις ποὺ τὴ συνιστοῦν δὲν μποροῦν νὰ βροῦν τελικὴ καὶ ἀπόλυτη ἐπαλήθευση. Πέραν αὐτοῦ ὅμως ἀκόμη καὶ στὸ χῶρο τῶν μαθηματικῶν κάθε πρόταση θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὑποκείμενη σὲ λάθος, ἔτσι ὥστε εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ διατυπώνουμε τοὺς νόμους μόνο μὲ ὅρους πιθανοκρατικούς.

40. Βλ. σχετικὰ (1.104), (2.75), (1.248), (5.577), (1.149), (2.192), (4.478).

ἔρευνας⁴¹. Για τὸ λόγο αὐτὸ τὰ συμπεράσματά μας ἔχουν πάντοτε τὸ χαρακτήρα τοῦ προσωρινοῦ ἀφήνοντας ἔτσι τὸ ἐνδεχόμενο γιὰ μιὰ διάψευση ἢ διαφοροποίηση στὸ μέλλον βάσει νεότερων δεδομένων⁴². Ἡ στάση αὐτή, ἡ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ τροχοπέδη, ἀλλὰ μᾶλλον κίνητρο γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, συνδέεται μὲ τὴ θεωρία τοῦ Peirce γιὰ τὴν αὐτο-διορθωτικὴ (self-corrective) τάση τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τῆς συλλογιστικῆς διαδικασίας. «Ἐνα ἀπὸ τὰ θαυμαστότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ συλλογισμοῦ, λέει ὁ Peirce, καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ θαυμαστότερα φιλοσοφήματα τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης» εἶναι ὅτι «ὁ συλλογισμὸς τείνει νὰ αὐτο-διορθώνεται» (5.574-5).

Ἄν θέλουμε, τέλος, νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ συνολικὴ θεώρηση τῆς πραγματιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ νοήματος τοῦ Peirce, ὅπως καὶ σὲ μιὰ εὐρύτερη ἐκτίμηση τοῦ περιεχομένου της, θὰ πρέπει νὰ τὴ δοῦμε σὲ μιὰ ἄλλη κλίμακα ὡς μιὰ μέθοδο ποὺ συμβάλλει ὄχι πιά ἀπλὰ καὶ μόνον στὴ διασάφηση τοῦ νοήματος τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἀλλὰ στὴν «ἀνάπτυξη τῆς συγκεκριμένης λογικότητας» (concrete reasonableness). Ὑστερα ἀπὸ μιὰ μακρὰ πορεία ἀναζήτησης, ἀναλογιζόμενος τὸ νόημα τῶν ὧν εἶχε προ-

41. Ἀναφέρουμε ἐδῶ χαρακτηριστικὰ ὁρισμένες σκέψεις τοῦ Russell σχετικὰ μὲ τὴ βεβαιότητα ποὺ προσφέρουν οἱ ἐπιστῆμες, καὶ εἰδικότερα τὰ μαθηματικά. Μιλώντας σὲ ἡλικία ὀγδόντα ἐτῶν γιὰ τὰ πράγματα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσαν στὰ νεανικά του χρόνια λέει ὁ μεγάλος φιλόσοφος, ὅτι ὡς τὴν ἡλικία τῶν τριάντα-ὀκτῶ ἐτῶν ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε κυρίως ἦταν νὰ ἀνακαλύψει ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ γνώση. «Ἀναζητοῦσα, λέει, τὴ βεβαιότητα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἀναζητοῦν τὴ θρησκευτικὴ πίστη. Νόμιζα ὅτι ἡ βεβαιότητα εἶναι πιθανότερο νὰ βρίσκεται στὰ μαθηματικά παρὰ ὅπουδήποτε ἄλλου. Ἀνακάλυψα ὁμῶς ὅτι πολλὲς μαθηματικὲς ἀποδείξεις, ποὺ οἱ δάσκαλοί μου περίμεναν ἀπὸ μένα νὰ τὶς ἀποδεχτῶ, ἦταν γεμάτες λάθη, καὶ ὅτι ἐὰν πράγματι ἡ βεβαιότητα μποροῦσε νὰ βρεθεῖ στὰ μαθηματικά, αὐτὸ θὰ συνέβαινε σ' ἕνα νέο εἶδος μαθηματικῶν, μὲ πιὸ στέρεα θεμέλια ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν θεωρηθεῖ μέχρι τώρα ἀσφαλῆ. Ἀλλὰ καθὼς προχωροῦσε ἡ δουλειά μου, μοῦ θύμιζε διαρκῶς τὸ μῦθο τοῦ ἐλέφαντα καὶ τῆς χελώνας. Ἐχοντας κατασκευάσει ἕναν ἐλέφαντα πάνω στὸν ὅποιο θὰ μποροῦσε νὰ στηριχθεῖ ὁ μαθηματικὸς κόσμος, διαπίστωσα ὅτι ὁ ἐλέφαντας ἦταν ἑτοιμὸς νὰ πέσει καὶ προχώρησα στὴν κατασκευὴ μιᾶς χελώνας γιὰ νὰ ἐμποδίσω τὴν πτώση τοῦ ἐλέφαντα. Ἀλλὰ ἡ χελώνα δὲν ἦταν πλέον πιὸ ἀσφαλὴς ἀπὸ τὸν ἐλέφαντα, καὶ ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια σκληρότατου μόχθου ἔφθασα στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν μποροῦσα νὰ κάνω τίποτε περισσότερο στὴν προσπάθειά μου νὰ καταστήσω τὴ μαθηματικὴ γνώση ἀναμφισβήτητη». Bertrand Russell, *Portraits from Memory and Other Essays*, New York (Simon and Schuster) 1951, σσ. 540 ἐπ.

42. Οἱ προτάσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἔχουν ἕνα πιθανοκρατικὸ χαρακτήρα. Ὅσο ὁμως προχωρεῖ ἡ ἔρευνα τόσο ἐλαττώνεται ὁ δείκτης τοῦ λάθους, ὥστε νὰ τείνει ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν ἀλήθεια. Κατὰ βάθος αὐτὴ ἡ τάση τῆς ἔρευνας ποὺ πλησιάζει ὅλο καὶ περισσότερο στὴν ἀλήθεια ὀφείλεται στὴ φύση τῆς ἐπαγωγῆς ἢ ὁποία ἔχει κατὰ τὸν Peirce ἕνα χαρακτήρα «αὐτο-διορθωτικὸ» (5.575).

τείνει στὰ χρόνια πού προηγήθηκαν γράφει στὰ 1902 μὲ τὸν ἐξῆς χαρακτηριστικὸ τρόπο γιὰ τὸν Πραγματισμὸ του:

«Τὸ ἀξίωμα (τοῦ Πραγματισμοῦ) ἔχει φανεῖ στὸ συγγραφέα ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια δοκιμῆς, πάρα πολὺ χρήσιμο γιὰ νὰ τὸν ὀδηγήσει σ' ἓνα ὑψηλὸ βαθμὸ σαφήνειας τῆς σκέψης. Θὰ τολμοῦσε νὰ συστήσει ὅτι θὰ πρέπει πάντοτε νὰ τίθεται σ' ἐφαρμογὴ μὲ ἐξαιρετικὴ προσοχή, ἀλλὰ ὅτι μόνον ὅταν θὰ ἔχει γίνῃ αὐτό, καὶ ὄχι νωρίτερα, μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἓνας ἀκόμη ὑψηλότερος βαθμὸς σαφήνειας τῆς σκέψης, ἐὰν θυμόμαστε ὅτι τὸ μοναδικὸ ὕψιστο ἀγαθὸ πού μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα στρέφει τὴν προσοχή του, εἶναι ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς συγκεκριμένης λογικότητος, ἔτσι ὥστε τὸ νόημα τῆς ἐννοίας δὲν ἔγκειται σὲ ἀτομικὲς ἀντιδράσεις, ἀλλὰ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς συμβάλλουν σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνάπτυξη» (5.3).

Διαγράφεται ἐδῶ σαφῶς ἡ διεύρυνση τῆς θεωρίας τοῦ Πραγματισμοῦ τοῦ Peirce πού ὑπερβαίνει ἔτσι τὰ ὅρια μιᾶς ἀπλῆς θεωρίας τοῦ νοήματος καὶ ἐπεκτείνεται στὸ χῶρο τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, χωρὶς νὰ χάνεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ συνέχεια. Θὰ λέγαμε, λοιπόν, ὅτι, γιὰ νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ σφαιρικὴ θεώρηση τοῦ Πραγματισμοῦ του, πού νὰ ἀντιπροσωπεύει ὄχι πιά τὶς φάσεις μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες διαμορφώθηκε, ἀλλὰ τὸ καταστάλαγμα τοῦ στοχασμοῦ τοῦ φιλόσοφου, θὰ πρέπει νὰ τὸν δοῦμε καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, ὅπου ἡ Λογικὴ ὑποτάσσεται στὴν Ἠθικὴ καὶ ἡ Ἠθικὴ στὴν Αἰσθητικὴ⁴³. Ἡ Λογικὴ δηλαδὴ γιὰ τὸν Peirce ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὴ σκέψη, ἡ ὁποία εἶναι ἓνα εἶδος ἐλεύθερης δραστηριότητος καὶ κατὰ συνέπεια ἔχει κάποιον σκοπὸ. Ἡ Ἠθικὴ πάλι εἶναι ἡ ἐπιστήμη πού ὀρίζει τὸν σκοπὸ κάθε ἐλεύθερης δραστηριότητος καὶ κατὰ συνέπεια τῆς σκέψης. Ἡ Αἰσθητικὴ τέλος ἔχει ὡς ἀντικείμενο τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς (5.108 κ. ἐξ.). Ἡ Αἰσθητικὴ δηλαδὴ καθοδηγεῖ τὴν Ἠθικὴ ὀρίζοντας τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς, τὸ ὕψιστο ἀγαθόν, πού γιὰ τὸν Peirce εἶναι ἡ ἔλλογη συμπεριφορά. Συνεπῶς, ὁ Πραγματισμὸς θεωρεῖται ὅτι ἔφθασε στὸν ὕψιστο βαθμὸ χρησιμότητός του, ὅταν ἔχει βοηθήσει νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ σαφήνεια τῶν ἐννοιῶν τέτοια πού δὲν συνίσταται ἀπλῶς στὰ καθαρὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα καὶ τὶς ἀτομικὲς ἀντιδράσεις ἀλλὰ στὰ δυνατὰ ἀποτελέσματα πάνω στὴν ἐλεύθερη καὶ αὐτο-ἐλεγχόμενη συμπεριφορά⁴⁴. Γιὰ

43. Βλ. ἀναλυτικὰ γιὰ τὴ σχέση πού συνδέει τὴ Λογικὴ μὲ τὴν Ἠθικὴ καὶ τὴν Αἰσθητικὴ, ὅπως καὶ τὸ στενὸ δεσμὸ αὐτῶν τῶν τριῶν ἐπιστημῶν μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀξιώματος τοῦ Πραγματισμοῦ τοῦ Peirce, Potter, *C. S. Peirce, On Norms and Ideals*, ὁ.π., σσ. 52-67.

44. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ Peirce πρόσθεσε διάφορα στοιχεῖα στὴ φιλοσοφία του πού τὸν διαφοροποίησαν ἀπὸ τοὺς ἄλλους Πραγματιστὲς (5.423). Ἡ ὁψιμη φάση τοῦ

τὸν Peirce τὸ νόημα εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸν ἔλλογο σκοπό. Καὶ ὁ ἔλλογος σκοπὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ προσδιορίζει τὴν μελλοντικὴ δράση μέσα ἀπὸ τὴν ἄσκηση τοῦ αὐτο-ἐλέγχου.

THE DYNAMIC CHARACTER OF CHARLES S. PEIRCE'S PRAGMATIC THEORY OF MEANING

S u m m a r y.

Peirce's Pragmatism is interrelated with his theory of thought, which is mainly concerned with the determination of the content of scientific action and truth.

Although there is a tendency to interpret Peirce's Pragmatic philosophy from a positivistic point of view, a wider approach of his philosophy makes clear, that not only his general attitude towards positivism is absolutely critical, but that he also gives a realistic interpretation of concepts and scientific truth, which often leads him to the domain of metaphysics. Therefore, there can be no real understanding of Peirce's Pragmatism without an appreciation

ἔργου τοῦ μποροῦμε ἀναμφισβήτητα νὰ ποῦμε ὅτι χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τοῦ βασικοῦ ρόλου ποὺ παίζουν ἡ λογικότητα, ἡ συνέχεια, ἡ γενικότητα καὶ ἡ συνήθεια στὴν ἑρμηνεία τῶν ἐννοιῶν. (Βλ. σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν ὁρῶν αὐτῶν, Δ. Σφενδόνη-Μέντζου, *Πιθανότητα καὶ Τυχαῖο στὴ Φιλοσοφία τοῦ C. S. Peirce*, ὁ.π., σσ. 97-109). «I was speaking [in my original pragmatism paper] of meaning in no other sense than that of intellectual purport». (5.402 σημ. 3, βλ. ἀκόμη 5.3, 5.424). Ἐδῶ φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Dewey, διαφέρει ὥστόσο σ' ἓνα πολὺ οὐσιαστικὸ σημεῖο: ὁ Πραγματισμὸς ἀντὶ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς σταθεροῦ καὶ τελικοῦ σκοποῦ δράσης, εἶναι ἀναπόφευκτα ἀναγκασμένος νὰ τὸ ἀναγνωρίσει. Στὰ 1903 ὁ Peirce παρατηρεῖ: «In order to understand pragmatism... it is incumbent upon us to inquire what an ultimate aim, capable of being pursued in an indefinitely prolonged course of action, can be» (5.135). Ὁ σκοπὸς αὐτὸς πιστεύει ὅτι εἶναι «ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς αἰσθητικῆς ποιότητος τοῦ ὑποκειμένου» ὅταν βρίσκεται σὲ μιὰ κατάσταση ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὶς διαταραχὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου (5.136). Καὶ αὐτὸ πίστευε πὼς μποροῦσε νὰ τὸ ἀποδείξει μόνον ἡ μεταφυσικὴ. «Ἄν ἔχει, λοιπόν, δίκαιο ὁ φιλόσοφος, ὅπως παρατηρεῖ ὁ P. Weiss, τότε τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ Πραγματισμοῦ, ὅχι ἀπλῶς δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχὴ ἀναζήτησιν τῆς μεταφυσικῆς ἔρευνας. Σίγουρα μιὰ τέτοια ἄποψη εἶναι ἀναγκαία, ἐὰν θέλουμε νὰ θεωρήσουμε τὸν Πραγματισμὸ ὡς μιὰ ἀποτελεσματικὴ καὶ ἑλλογὴ μέθοδο ἔρευνας, διότι χωρὶς τὴν προοπτικὴ κάποιου καθορισμένου ὑψιστοῦ ἀγαθοῦ δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα πείραμα καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ γνωρίζουμε γιατί θὰ πρέπει νὰ τὸ κάνουμε» (σ. 263). Βλ. σχετικὰ Paul Weiss, *The Essence of Peirce's System*, «The Journal of Philosophy» 37 (1940) σσ. 262 ἐπ.

of the contribution not only of his logical method but of his metaphysical speculation as well, based on modern scientific developments. It is for this many-sidedness of his mind and the pioneering aspects of his thought that Peirce is now considered as the greatest figure of American philosophy.

In his Pragmatism Peirce is proposing a principle as a method for the attainment of a higher grade of clarity of concepts. His first step toward this end is a critical rejection of the main principles of traditional philosophy and especially those of Cartesian rationalism. He thus renounces the method of universal doubt and the belief in the ability of individual mind to grasp truth intuitively. As an alternative he develops his own theory of meaning and belief.

The main idea of Peirce's Pragmatism, as it appears in *How to Make our Ideas Clear*, is that thought is interwoven with belief and belief with action through the notion of habit. Thus belief is defined as a rule of action whose meaning lies essentially in the future. This is the point at which the theory of meaning of Pragmatism goes beyond the purely theoretical and cognoscive level.

Thus, in order to conceive the deeper meaning of Peirce's Pragmatism that goes beyond a mere connection of concepts with their sensible results, it is necessary to consider two basic elements, which contribute to the development of a dynamic character of Pragmatic theory of meaning: (1) the notion of purpose through which meaning transcends present reality and (2) that of «conceivable» results through which meaning transcends «actual» reality.

An understanding of the meaning of the term «conceivable» in all its depth and significance requires an examination of the following basic principles which hold good in the whole range of Peirce's philosophy: the acceptance of generality of the meaning of concepts, the acceptance of «potentiality» along with «actuality», the adoption of the central idea of scholastic realism, the rejection of any idea of identifying thought with action, and finally Peirce's theory of truth.

On the basis of the above theses Peirce proceeds in his later period, to a very clear reformulation of his Pragmatic theory, based on a purely realistic principle concerning the nature of concepts in general and of the idea of action, which is now considered as «conceived» action only.

A similar interpretation holds good for truth which is not identified with the subjective satisfaction of an individual, but on the contrary is connected with the public community of investigators. Accordingly, truth is defined as the ideal limit of an endless investigation, that never comes to an end. Consequently, Peirce rejects nominalism and the rationalistic world-picture of a perfectly clear and sharply defined mechanical universe, thus introducing a

fallibilistic theory of truth. This is directly related with his theory of self-corrective tendency of scientific method and reasoning.

Finally, in order to attain a general aspect and a true evaluation of Peirce's Pragmatic philosophy, it is necessary to see that it is a method contributing not only to the clarification of the meaning of intellectual concepts, but also to the development of «concrete reasonableness». This would involve a consideration of Peirce's whole metaphysics and ethics. For Pragmatism, according to Peirce, is thought to have reached its ultimate degree of usefulness only when it has contributed to the achievement of such clarification of concepts which consists not in the purely practical bearings, but in the conceived consequences of our free and self-controlled conduct.

Thessaloniki

Demetra Sfendoni-Mentzou